

Marxisticko-feministická konceptualizácia sociálnej reprodukcie

MIROSLAVA MIŠIČKOVÁ, Katedra filozofie a dejín filozofie, Filozofická fakulta,
Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, Slovenská republika

MIŠIČKOVÁ, M.: The Marxist-Feminist Conceptualization of Social
Reproduction
FILOZOFIA, 80, 2025, No 3, pp. 328 – 343

In contemporary social science, “social reproduction” is widely discussed. This paper focuses on two pioneering approaches to a Marxist-feminist conceptualizing of the field: the contributions of the Wages for Housework movement and Lise Vogel’s work. The article clarifies their underpinnings and critically reflects on their import. The shortcomings of the first approach boil down to the thesis that housework is productive labor, which stems from a specific understanding of reproduction. A chief deficit of the second approach lies in its abstract approach to socio-historical mechanisms and its insufficient reflection on gendered power dynamics. Their problems notwithstanding, these classical contributions remain a valuable basis for other theorists that expand the framework of social reproduction in the context of a global perspective and contemporary changes in capitalist relations.

Keywords: social reproduction – Marxist feminism – wages for housework –
Lise Vogel

Úvod

V klasickej marxistickej teórii sa ustálilo také použitie pojmu reprodukcia, ktoré označuje udržiavanie určitého spôsobu výroby a s ním spätých štruktúr triednej nerovnosti. Výraz „reprodukcia“ sa však používa aj v inom význame. V raných aj súčasných feministických analýzach, ktoré sa inšpirujú marxizmom, tento pojem označuje proces tvorby a obnovy pracovnej sily prostredníctvom tzv. reprodukčnej práce, teda predovšetkým práce žien v domácnosti. Jo-

hanna Brenner a Barbara Laslett preto navrhli užitočné rozlíšenie dvoch druhov reprodukcie: *spoločenskej* a *sociálnej*. Prvý termín pomenúva reprodukciu v zmysle tradičného marxizmu, druhý v zmysle marxisticko-feministickej teórie. Sociálna reprodukcia zahŕňa podľa autoriek „rôzne druhy práce – duševnej, manuálnej a emočnej – zamerané na poskytovanie historicky, sociálne, ako aj biologicky definovanej starostlivosti potrebnej na udržanie existujúceho života a reprodukciu ďalšej generácie“ (Brenner – Laslett 1989, 383).

Marxisticko-feministická teória sa sociálnej reprodukcii venuje od konca 60. rokov 20. storočia,¹ s cieľom zviditeľniť procesy, ktoré sa často prehliadali alebo považovali za samozrejmé. Marxistické feministky² upozorňujú predovšetkým na premenu tovarov na konzumovateľné úžitkové hodnoty prostredníctvom reprodukčnej práce žien. Predmetom tejto štúdie je analýza dvoch kľúčových prístupov k marxisticko-feministickej konceptualizácii sociálnej reprodukcie, ktoré sa sformovali v 70. a 80. rokoch 20. storočia, a identifikácia ich vplyvu na súčasné marxisticko-feministické teoretizovanie. Prvým skúmaným prístupom je teoretická produkcia hnutia *Wages for Housework* (Mzdy za domácu prácu, ďalej len MDP), druhým je práca Lise Vogel, autorky prvej komplexnej teórie sociálnej reprodukcie. Keďže obe spomenuté koncepcie vznikli z úsilia o prekonanie tradičného marxistického pohľadu, v prvej časti štúdie približujem chápanie sociálnej reprodukcie v klasickom marxizme. Následne predstavujem a kriticky reflektujem obidva uvedené marxisticko-feministické prístupy k sociálnej reprodukcii. V závere identifikujem ich prínos pre novšie spôsoby uvažovania o sociálnej reprodukcii.

1. „Reprodukcia“ v tradičnej marxistickej teórii

Podľa Marxa je predpokladom života každej spoločnosti proces výroby užitočných vecí. Produkcia je vždy aj procesom reprodukcie v tom zmysle, že ide o kolobeh činností: „každý spoločenský proces výroby, ak sa naň pozeráme v neprestajnej súvislosti a v ustavičnom toku jeho obnovovania, je zároveň procesom reprodukcie“ (Marx 1985, 473). V podmienkach kapitalizmu má proces

¹ V tom čase vyšlo dielo Margaret Benston (1977 [1969]), ktoré otvorilo problematiku špecifického postavenia práce žien v domácnosti vo vzťahu ku kapitálu. Autorka tvrdila, že domáca práca, vrátane starostlivosti o deti, predstavuje obrovské množstvo spoločensky nutnej práce, od ktorej závisí produkcia tovarov v kapitalizme.

² Pod toto označenie v štúdiu zahrňam teoretičky, ktoré podmieňujú oslobodenie žien zásadnou transformáciou socioekonomického systému, čo je spoločným východiskom marxistického a socialistického feminizmu. K odlíšeniu marxistického a socialistického feminizmu pozri napríklad Bryson (1992, 234) alebo Gimenez (2019, 111 – 116).

spoločenskej (re)produkcie podobu tzv. rozšírenej reprodukcie alebo akumulácie kapitálu. Okrem výroby spotrebných tovarov zahŕňa nahrádzanie opotrebovaných výrobných prostriedkov novými. Súčasťou spoločenskej reprodukcie je aj reprodukcia pracovnej sily, ktorá má tiež charakter kolobehu. Jednotlivý výrobca musí pravidelne regenerovať svoju schopnosť pracovať, ktorú každodenne uplatňuje v zamestnaní. Na celospoločenskej úrovni ide o generačné obmieňanie – príliš starú alebo chorú pracovnú silu musí nahradiť nová.

Podľa Marxa treba reprodukciu v užšom zmysle, t. j. reprodukciu pracovnej sily, analyzovať vo vzťahu k širšiemu procesu spoločenskej (re)produkcie, pretože „neustále udržiavanie a reprodukcia robotníckej triedy ostáva stálou podmienkou reprodukcie kapitálu“ (Marx 1985, 478). Pracovná sila je podľa neho špecifický tovar. Keďže predstavuje potenciálnu schopnosť pracovať, možno ju využiť na produktívnu prácu. Práve neustála reprodukcia pracovnej sily je podmienkou jej využívania na produktívnu prácu vo výrobnom procese, ktorá je zdrojom nadhodnoty. Hoci sa pracovná sila vymieňa na trhu, sama nie je produktom kapitalistickej výroby; jej hodnota je určená, podobne ako hodnota iných tovarov, spoločensky nutným pracovným časom potrebným na jej reprodukciu. Ide teda o množstvo práce potrebnej na výrobu tých tovarov, ktoré musí robotník spotrebovať na uspokojenie svojich nevyhnutných potrieb, čím regeneruje svoju schopnosť pracovať. Práve z rozdielu medzi novou hodnotou, ktorá sa vytvorí používaním pracovnej sily a stelesní vo vyrobených tovaroch, a hodnotou samotnej pracovnej sily, ktorú robotník dostáva vo forme mzdy, pochádza nadhodnota. V tomto zmysle je nadhodnota „nezaplatenou nadpracou“.

Reprodukcia pracovnej sily pre Marxa zahŕňa (okrem oddychu, spánku a pod.) najmä spotrebu tovarov (napríklad potravín), ktoré sú potrebné na zachovanie robotníka. V súlade s tým opisuje reprodukciu pracovnej sily ako súbor činností „individuálnej spotreby“, na rozdiel od „produktívnej spotreby“, ktorá je vlastná výrobnému procesu (Marx 1985, 162 – 164). Marx si zrejme uvedomoval, že premena nakúpených tovarov na spotrebovateľné úžitkové hodnoty si vyžaduje dodatočnú prácu. Marxisticko-feministická kritika však upozorňuje, že dôsledky tohto faktu dôsledne neanalyzoval. Práca v domácnosti podľa Marxa produkuje úžitkové hodnoty, ale nie je „produktívna“ v trhovom zmysle. To neznamena, že nie je užitočná alebo spoločensky potrebná, ale že neprodukuje nadhodnotu. Ako neskôr ukážem, práve tento bod Marxovej teórie sa stal terčom kritiky marxisticko-feministických teoretičiek a aktivistiek z hnutia MDP.

2. Dva prístupy k marxisticko-feministickej konceptualizácii sociálnej reprodukcie

Marxisticko-feministické teoretičky sa domnievali, že predpokladom pochopenia útlaku žien a identifikácie možností jeho prekonania je skúmanie nielen povahy práce v domácnosti, ale aj organizácie kapitalistickej výroby. Táto myšlienková tradícia, ktorú rozvíjajú „feminizmy sociálnej reprodukcie“, upriamuje, podľa Susan Ferguson, pozornosť na „interakciu medzi neplatenou a platenou prácou, pričom ich považuje za odlišné, ale rovnocenné súčasti toho istého celkového (kapitalistického) systému“ (Ferguson 2020, 3). Marxisticko-feministické teórie sociálnej reprodukcie sa teda zameriavajú na skúmanie práce vo sfére domácnosti z hľadiska jej dôležitosti pre reprodukciu pracovnej sily a jej významu v kolobehu celkovej spoločenskej reprodukcie. A keďže tento typ činnosti vykonávajú prevažne ženy, feministické teoretičky si od jeho analýzy sľubujú, že pomôže osvetliť všeobecnejšie príčiny podriadeného postavenia žien. Z bohatej marxisticko-feministickej tradície sa v nasledujúcej časti sústredím na dva kľúčové prístupy k tejto problematike.

2.1 Mzdy za domácu prácu

Teoretičky a aktivistky, ktoré v roku 1972 spustili medzinárodnú kampaň za mzdy za domácu prácu, skúmali ekonomický význam domácej práce s cieľom rozvinúť stratégiu mobilizácie a emancipácie žien ako súčasti triedy pracujúcich. Revízia chápania produktívnej a neproduktívnej práce v tradičnej marxistickej teórii ich priviedla k rôznym interpretáciám vzťahu domácej práce a kapitálu. V tejto časti štúdie analyzujem prínos a nedostatky teórie tohto hnutia, s dôrazom na koncepcie Silvie Federici, Nicole Cox, Selmy James, Mariarosa Dalla Costa či Leopoldiny Fortunati.

Teoretičky MDP upozorňovali, že tradičná koncepcia domácnosti ako oddelenej od kapitalistickej výroby a tvorby hodnoty prispela k vylúčeniu žien z trhu práce a ekonomiky. Tvrdili, že ženy v domácnosti čelia nielen patriarchálnemu útlaku, ale aj kapitalistickému vykorisťovaniu: „v rámci reprodukcie sú ženy nielen utláčané, ale aj vykorisťované kapitálom“ (Fortunati 1981, 94). Kapitalizmus a patriarchát považovali za prepojené systémy, pričom poukazovali na to, že trhové vzťahy prenikajú aj do „mimoekonomickkej oblasti“, ktorá je nevyhnutná pre ich zachovanie: „každá sféra kapitalistickej organizácie predpokladá domov“ (Dalla Costa, James 1972, 22).

Vlastník výrobných prostriedkov dostáva podľa hnutia MDP viac, než za čo zaplatil. Kým muž, ktorému kapitalista vypláca mzdu, produkuje hodnotu

v námezdnnej práci, žena svojou neplatenou prácou zabezpečuje mužovu schopnosť pracovať. Podľa Federici tak kapitál vďaka neplatennej práci získava „pekelné množstvo práce takmer zadarmo“ (Federici 2013 [1975], 10), čo mu pomáha šetriť náklady. „[D]omáca práca už teraz predstavuje peniaze pre kapitál,“ dodala (Federici 2013, 12).

Niektoré teoreticky MDP kapitalistický charakter domácej práce len naznačovali. „Práca z lásky“, ako ju ironicky označovali, podľa nich „produkuje nielen úžitkové hodnoty, ale je nevyhnutná na výrobu nadhodnoty“ (Dalla Costa – James 1975, 33). To pripúšťa rozličné interpretácie. Naproti tomu Fortunati (1981, 52) tvrdila, že práca v domácnosti, teda v „spoločenskej továrni“, je „produktívna pre kapitál, pretože reprodukuje kapitál ako hodnotu“, a dodala, že „reprodukčná práca vystupuje ako produktívna práca, (...) ktorá má svoje špecifické determinanty, a vystupuje ako taká preto, lebo je predpokladom a podmienkou existencie produktívnej práce vo výrobnom procese“ (Fortunati 1981, 102). Podľa autorky je žena v domácnosti vykorisťovaná, keďže vykonáva produktívnu prácu a vytvára nadhodnotu, ktorú si privlastňuje niekto iný. Zároveň tvrdila, že medzi nadhodnotou produkovanou v procese trhovej produkcie a nadhodnotou, ktorá sa tvorí v procese domácej reprodukcie, existuje rozdiel:

Zatiaľ čo nadhodnota vytvorená vo výrobnom procese sa používa ako kapitál, resp. premieňa sa na kapitál, nadhodnota vytvorená domácou prácou sa nemôže priamo premeniť na kapitál, a teda nemôže priamo viesť k akumulácii kapitálu. Môže sa použiť len na vytvorenie nadhodnoty vo výrobnom procese, resp. môže sa len preniesť do výrobného procesu, kde sa môže znovu premeniť na nadhodnotu (Fortunati 1981, 95 – 96).

Prívrženkyne hnutia MDP chápali domácu prácu ako nezaplatenú službu pre kapitál. Ochotu žien zabezpečovať ju pripisovali naturalizácii domácich prác či podriadeniu sa ideálu „správnej ženskosti“. Ako vysvetlila Federici, domáca práca sa ženám „vnucuje, ale zároveň sa premieňa na prirodzenú vlastnosť ženského tela a osobnosti, na vnútornú potrebu, túžbu údajne vychádzajúcu z hĺbky ženskej povahy“ (Federici 2013, 10). Teoreticky MDP preto tvrdili, že ak kapitál z domácej práce profituje – či už prostredníctvom úspory nákladov alebo tvorby nadhodnoty, jej vykonávateľkám za ňu prináleží mzda. Tým sa ženy ako námezдне platené „robotníčky v domácnosti“ stanú integrálnou súčasťou pracujúcej triedy.

Pre významnú časť hnutia predstavovali mzdy za prácu v domácnosti praktický spôsob zlepšenia postavenia žien. Ako však konštatovala Kathi

Weeks, požiadavka nebola len konkrétnou reformou, ale aj nástrojom na zviditeľnenie a kritickú reflexiu postavenia žien vo „svete práce“ – a to nielen v systéme platenej práce, ale aj v jeho satelite, rodine (Weeks 2011, 129). Federici označila mzdu za prácu v domácnosti za „jedinú revolučnú perspektívu z feministického hľadiska a v konečnom dôsledku aj pre celú robotnícku triedu“ (Federici 2013, 9) a považovala ju za vyjadrenie moci žien nad domácim pracovným procesom. Tak ako platenú prácu, aj domácu prácu možno odmietnuť vykonávať, čo by neohrozilo len mužov, ktorí by „mohli nájsť svoje kuchyne a posteľe prázdne“ (Federici, Cox 2013, 33), ale aj kapitál a štát, pre ktoré sú neplatené domáce práce existenčne nevyhnutné.

2.2 Problémy teórie hnutia Mzdy za domácu prácu

Teoretickým východiskom hnutia MDP bola kritika tradičnej marxistickej koncepcie jednak pre jej zameranosť na prácu, vstupujúcu do výrobného procesu, jednak pre jej opomínanie nezaplateného príspevku reprodukčnej práce žien v domácnosti. Tieto výhrady sú však iba sčasti opodstatnené. Marx predovšetkým považoval reprodukciu pracovnej sily len za jednu z podmienok reprodukcie kapitálu a kapitalistickej spoločnosti. Keďže jeho cieľom bolo analyzovať výrobu kapitálu, venoval sa reprodukcii pracovnej sily len do tej miery, do akej to bolo nevyhnutné na vysvetlenie fungovania výrobného procesu. Pre jeho teóriu kapitalistickej spoločnosti bolo podstatné len to, že reprodukcia bude zabezpečená. To, že neanalyzoval, ako sa (neplatená) práca s ňou spojená vykoná, ani to, kto ju vykoná, preto nemožno označiť za teoretický nedostatok.

Za sporné považujem aj tvrdenie, že domáca práca má „nepriamo produktívny“ charakter. Ako sme videli, podľa niektorých teoretičiek hnutia sa nadhodnota vytvorená pôsobením „nepriamo produktívnej“ práce nemôže premeniť na kapitál, no možno ju použiť na produkciu nadhodnoty v procese výroby. Na túto argumentáciu neskôr nadviazala napríklad Alessandra Mezzadri, podľa ktorej majú „sféry a činnosti sociálnej reprodukcie priamy a rozhodujúci význam pre štruktúrovanie procesov extrakcie nadhodnoty, zvyšujú mieru vykorisťovania, a teda vytvárajú (výmennú) hodnotu“ (Mezzadri 2019, 38). Domnievam sa, že táto analýza sa zakladá na chybnom stotožňovaní práce nevyhnutnej pre akumuláciu kapitálu s prácou produktívnou v trhovom zmysle.³ Kapitál z neplatenj domácej práce síce profituje – napríklad znížením nákladov na mzdy, čím sa zvyšuje zisk. Táto práca v domácnosti nepriamo prispieva k tvorbe hodnoty tovaru tým, že vyrába alebo reprodukuje tovar, ktorý sa potom používa

³ Pozri Smith (1978, 213).

na výrobu iných tovarov (respektíve aj na výrobu hodnoty týchto tovarov). Tvoríť nadhodnotu v Marxovom zmysle však možno len vykorisťovaním námezdnej práce v procese tovarovej výroby. Prikláňam sa preto k názoru Marthy Gimenez (2019, 237) alebo Sarah Ferguson (2020, 123 – 126), podľa ktorých práca v domácnosti nie je produktívnou v trhovom zmysle, teda nemá schopnosť produkovať nadhodnotu.

Problémy analýzy hnutia MDP sa prejavili aj v práci s marxistickým pojmovým aparátom. Ako upozornila Cinzia Arruzza, otázky rodu, najmä špecifická pozícia žien v domácnosti, sa tu rámcovali ako otázky triedy, teda ako vykorisťovanie neplatennej práce žien. Tento prístup podľa nej vedie k tomu, že „sféra reprodukcie sa ponára do sféry výroby, čím stráca svoju špecifickosť“ (Arruzza 2013, 97). Na tento aspekt upozornila aj Heidi Hartmann, ktorá MDP vytkla prílišnú „zameranosť na kapitál“ a nedostatočnú analýzu vzťahov medzi mužmi a ženami označila za prejav „nadradovania (...) marxizmu nad feminizmus“ (Hartmann 1981, 9 – 10).

Mzdová požiadavka, ktorú hnutie sformulovalo, je podobne sporná. Po prvé, mohla by ženy ešte viac pripútať k domácim povinnostiam. Po druhé, zaplatenie domácej práce by mohlo oprávňovať kapitál vyčerpávať pracovnú silu a profitovať z nej, keďže je riadne zaplatená. Po tretie, mzdami za domácu prácu by sa dali odôvodniť najrôznejšie reštrikcie a zásahy do fungovania domácnosti, prípadne kontrola plnenia domácich úloh zo strany štátu ako zamestnávateľa.⁴ Hnutie MDP preto čelilo kritike iných feministických prúdov, ktoré považovali nárok na mzdu za reakčný reformizmus, respektíve za „slepú uličku na ceste ku komunizmu“.⁵ Ako upozornila Katrina Forrester, „pre ľudí mimo enklávy MDP nebolo zrejmé, ako požiadavka dláždila cestu k svetu bez námezdnej práce alebo ako fungovala popri stratégii odmietania [práce]“ (Forrester 2022, 6).

Ako konštatovala Louise Toupin, „[o]d napísania týchto textov (pred štyridsiatimi rokmi!) sa analytické prístupy, používaný slovník a kontext, v ktorom ženy žijú, veľmi zmenili“ (Toupin 2018, 6). Z pohľadu súčasného feministického teoretizovania je zameranie hnutia na heterosexuálnu belošku – ženu v robotníckej domácnosti – problematické. Pre tento oklieštený pohľad na subjekt analýzy označila Ashley Bohrer (2018, 10) kolektív MDP za žiarivý príklad

⁴ Požiadavka odmeňovať mzdou za prácu v domácnosti je podobne dvojsečná ako flexibilizácia pracovných úväzkov matiek. Tá síce na pohľad zjednodušuje zladenie pracovného a súkromného života, no prispieva k prekarizácii práce žien.

⁵ Pozri Big Flame (1976).

tendencie esencalizovať a homogenizovať ženy, ktorú Elisabeth V. Spelman (1988, x) nazýva „trójskym koňom feministického etnocentrizmu“. Limity teórie MDP sú zjavné aj vo svetle zmien, ktoré nastali v oblasti reprodukcie v posledných dekádach. Podľa Williama Robinsona (2004) je rozširovanie kapitalizmu na globálny hospodársky systém spojené s komodifikáciou spoločenských vzťahov, teda s expanziou trhových vzťahov do oblastí, ktoré predtým neboli súčasťou systému výroby tovarov. Ako upozornila Zuzana Uhde, v globálnom kapitalizme sa zároveň stratégie akumulácie zisku oddelili od zodpovednosti za sociálnu reprodukciu: „Náklady na sociálnu reprodukciu sa tak prenášajú na štát a komunity alebo sa komodifikujú a integrujú do procesu akumulácie zisku“ (Uhde 2016, 5). Tento rozširujúci sa trhový rámec reprodukčnej práce najčastejšie postihuje ženy, migrantky a ďalšie marginalizované skupiny.⁶ V kontexte týchto trendov sa analýza hnutia MDP, ktorá vychádza z modelu reprodukčných činností, vykonávaných ženami prostredníctvom neplatenej domácej práce, javí ako zastaraná.

2.3 Zjednotená teória sociálnej reprodukcie Lise Vogel

Teoretická produkcia hnutia MDP podnietila prehodnocovanie základov marxisticko-feministického uvažovania. Niektoré teoretičky považovali za príčinu problémov snahu o prílišné zblížovanie marxistických a feministických pozícií. Nedostatky mali korigovať tzv. teórie dvoch systémov, ktoré považovali kapitalizmus a patriarchát za analogické štruktúry dominancie, pôsobiace v oddelených inštitucionálnych sférach.⁷ Ani ich autorky však nedokázali koherentne vysvetliť, ako a prečo je rodová alebo / a rasová dynamika prepojená s triednym vykorisťovaním. Novú perspektívu vnieslo do týchto diskusií začiatkom 80. rokov 20. storočia dielo Lise Vogel (2013 [1983]). Podľa autorky bol teoretický dualizmus jedným z dedičstiev klasickej marxistickej tradície. Na rozdiel od tohto prístupu Vogel obhajovala perspektívu „sociálnej reprodukcie“, ktorá podľa nej ponúka „teoretický rámec pre analýzu útlaku žien v kontexte kapitalistickej sociálnej reprodukcie“ (Vogel 2013, 173).

⁶ Ku komodifikácii sociálno-reprodukčných činností a kapitalistickej transformácii pozri Atzmüller – Aulenbacher et al. (2019). K reorganizácii sociálno-reprodukčných činností a práce v oblasti starostlivosti pozri napríklad Aulenbacher – Décieux – Riegraf (2018).

⁷ Ústrednými postavami týchto debát boli napríklad Heidi I. Hartmann, Juliet Mitchell, Zillah R. Eisenstein či Sylvia Walby. Ich teórie však viedli k hlbokým rozporom, ktorým som sa venovala v Mišičková (2015). Pozri tiež prehľad dobových diskusií v zborníku Lydie Sargent (1981).

Autorka sa zamerala na konfliktný vzťah medzi reprodukčnou prácou a procesom akumulácie kapitálu, pričom za hnací motor vývoja kapitalistickej spoločnosti označila triedny boj o organizáciu podmienok výroby. Vlastníci výrobných prostriedkov si privlastňujú nadprácu bezprostredných výrobcov a závisia od neustáleho prísunu a obnovy pracovnej sily za čo najnižšie náklady. Trieda pracujúcich sa zase usiluje o zlepšenie svojich pracovných a životných podmienok. Ženy hrajú v tomto procese kľúčovú rolu, keďže sa podieľajú na tzv. *generačnom nahrádzaní* triedy pracujúcich, čo má pre ne vážne dôsledky: „[v] triednych spoločnostiach vytvára to, že ženy rodia deti, rozpory z hľadiska potreby dominantnej triedy privlastňovať si nadprácu. Útlak žien z vykorisťovanej triedy sa vyvíja v procese triedneho boja o riešenie týchto rozporov“ (Vogel 2013, 153).

Novátorstvo tohto prístupu spočívalo v konceptualizácii „sociálno-historickej logiky“ vzťahu medzi podmienkami reprodukcie a kapitalistickou produkciou hodnoty. Kapitál podľa Vogel závisí od reprodukčnej práce, pretože „schopnosť žien rodiť deti má v triednej spoločnosti kritickú úlohu“ (Vogel 2013, 135). Útlak žien sa formuje a udržiava na základe tejto závislosti. Jeho koreňom pritom nie je neplatená práca žien, ale ich „špecifická pozícia vo vzťahu k procesom generáčného nahrádzania“ (Vogel 2013, 135), teda schopnosť biologickej reprodukcie pracovnej sily:

Ak má dôjsť ku generačnej výmene, musí zasiahnuť biologická reprodukcia. A tu treba priznať, že ľudia sa nerozmnožujú partenogenezou [z neoplodných vajíčok]. Ženy a muži sú odlišní (...) biologické rozdiely predstavujú materiálny predpoklad pre sociálnu konštrukciu rodových rozdielov, ako aj priamy materiálny faktor rozdielneho postavenia pohlaví v spoločnosti (Vogel 2013, 146).

Vogel však úlohu biologických rozdielov nechápala deterministicky a problém útlaku žien neredukovala na biologickú odlišnosť. Naopak, poukázala na problematickosť tohto uvažovania odkazom na tendenciu Marxa a Engelsa „naturalizovať“ aspekty sociálneho správania. Konštatovala, že dielo klasikov prenasleduje „škodlivý príznak ‚prirodzenosti‘“ (Vogel 2013, 65), pričom problém biologickej odlišnosti zasadila do sociálneho kontextu. Útlak žien je podľa teoreticky dôsledkom fungovania mechanizmov a sociálnych vzťahov, ktoré znehodnocujú prácu nevyhnutnú na tvorbu a udržanie života.

Autorka poukázala aj na to, že u Marxa do určovania hodnoty pracovnej sily vstupuje „historický a morálny prvok“. Rozsah „nevyhnutných potrieb“ aj spôsob ich uspokojovania sú historicky podmienené a závislé od kultúrneho

vývoja krajiny, pričom dôležitú úlohu zohráva aj to, aké podmienky a nároky formovali triedu slobodných robotníkov (Marx 1985, 152). Vogel tvrdila, že hodnotu pracovnej sily ovplyvňujú dva faktory: „náklady na vytvorenie pracovnej sily s príslušnou kvalifikáciou“ a „jej prirodzená rozmanitosť, rozdiel medzi pracovnou silou mužov a žien, detí a dospelých“, čo „vytvára veľký rozdiel v nákladoch na reprodukciu rodiny pracujúceho a hodnotu pracovnej sily dospelého muža“ (Vogel 2013, 164). Marxovu teóriu hodnoty pracovnej sily považovala za schematickú a neúplnú, pretože „nie je zrejmé, či sa pojem hodnoty pracovnej sily vzťahuje len na výživu a obnovu jednotlivého pracujúceho, alebo zahŕňa aj výživu a obnovu iných osôb, napríklad členov rodiny, ktorých pracujúci živí prostredníctvom svojej mzdy“ (Vogel 2013, 72).

Nejasnosť v Marxovej formulácii podľa Vogel viedla k zmätkom v marxisticko-feministickom uvažovaní. Tie vyústili do sporov o tom, či je domáca práca produktívna alebo neproduktívna, pričom „do pojmov produktívny a neproduktívny, ktoré Marx používal ako vedecko-ekonomické kategórie, sa vkladal morálny podtón“ (Vogel 2013, 22). Vogel na rozdiel od niektorých teoretičiek hnutia MDP nechápala reprodukčnú prácu ako produktívnu v ekonomickom zmysle – podľa nej vytvára iba úžitkovú hodnotu. Zároveň však tvrdila, že „[r]eprodukcia pracovnej sily je podmienkou výroby, pretože obnovuje alebo nahrádza pracovnú silu potrebnú na výrobu“ (Vogel 2013, 144).

Zásadným prínosom autorky do debaty o sociálnej reprodukcii bolo odpútanie marxisticko-feministickej teórie od sféry domácnosti a zviditeľnenie významu platenej reprodukčnej práce. Domácnosť sa podľa nej nadhodnocovala a fetišizovala: „[h]oci niektorí tvrdili, že reprodukcia pracovnej sily je výrobný proces prebiehajúci v rodinných domácnostiach, v skutočnosti takéto činnosti predstavujú len jeden z možných spôsobov obnovy nositeľov pracovnej sily“ (Vogel 2013, 144). Reprodukcia triedy pracujúcich sa môže odohrávať aj v rôznych verejných a sociálnych zariadeniach, ako sú nemocnice či ubytovne pre pracujúcich, prostredníctvom vykonávania platenej reprodukčnej práce. Nemusi sa obmedzovať iba na generačné nahrádzanie – pracovná sila „môže byť doplnená imigráciou alebo zotročením“ (Vogel 2013, 144 – 145). Prípísať domácnosti kľúčovú úlohu vo vzťahu k trhovej produkcii bolo z pohľadu Vogel prehnané a nepresné. Autorka tak rozšírila nielen terén sociálnej reprodukcie, ale aj škálu revolučných feministických subjektov. Nešlo už iba o ženy, ako to tvrdili teoretičky MDP, ale o všetky osoby, ktoré sa prostredníctvom platenej a neplatenej práce podieľajú na produkcii a reprodukcii pracujúcich.

2.4 Problémy teórie Lise Vogel

Vysoký stupeň teoretickej abstrakcie Vogel na jednej strane umožnil prekonať slabiny predošlých marxisticko-feministických prístupov a priniesť ucelený pohľad na oblasť produkcie a reprodukcie v kapitalizme. Na druhej strane však úroveň zovšeobecnenia, respektíve fakt, že autorka „nereflektuje ústredné otázky, ktorými sa socialisticko-feministická teória zaoberá už viac ako desaťročie“ (Brenner 1984, 699) predstavuje zásadný nedostatok jej teórie. Závislosť kapitálu od reprodukčnej práce vysvetlila Vogel „sociálno-historickou logikou“ medzi podmienkami reprodukcie a kapitalistickou produkciou hodnoty. Nie je však jasné, čo určuje historicky špecifickú formu vzťahu medzi podmienkami reprodukcie a produkciou hodnoty alebo prečo táto forma zahŕňa rodovo podmienenú nerovnováhu moci. Ako konštatovala Brenner, teoretička „nevysvetlila, prečo sa zdá, že výsledkom tohto triedneho boja je takmer všade rodinný systém, v ktorom muži vykonávajú moc nad ženami“ (Brenner 1984, 699).

Vogel situovala proces sociálnej reprodukcie aj do oblastí mimo domácnosti, v ktorých sa vykonáva platená reprodukčná práca. Tieto sféry však predstavujú skôr doplnok než rovnocennú alternatívu. Napriek komodifikácii niektorých častí domácej práce a masívnemu vstupu žien do sféry plateného zamestnania zostáva primárnym miestom reprodukcie pracovnej sily domácnosť založená na neplatennej reprodukčnej práci. Jedným z dôvodov je nepochybne skutočnosť, že úplná premena reprodukčnej práce na tovar by mala závažné ekonomické dôsledky.⁸ Samozrejme, reprodukcia prebieha aj v školských zariadeniach, no len v obmedzenej forme, vzhľadom na časovo ohraničený charakter platených reprodukčných činností. V prípade detských domovov či nemocníc ide rovnako o krátkodobé pôsobenie platených reprodukčných prác, ktoré buď predchádzajú reprodukcii v domácnosti alebo na ňu nadväzujú.

Vogel uvažovala o útlaku žien v širšom kontexte. Z podriadeného postavenia žien podľa nej nemožno viniť jednotlivých mužov. Zachovávanie rodovej nerovnováhy slúži širším kapitalistickým záujmom, ktorých napĺňanie závisí od tvorby a obnovy pracovnej sily. Podľa Tithi Bhattacharya autorka „ukončila všetky transhistorické argumenty o tom, že muži utláčajú ženy z čisto ideologických dôvodov“ (Bhattacharya 2021, 424). Valerie Bryson, naopak, poukázala na slabiny prístupu Vogel, keď tvrdila, že jej

⁸ Štát by pravdepodobne pristúpil k navyšovaniu verejných výdavkov, ktoré by museli byť financované vyššími daňami alebo presunom zdrojov z iných oblastí.

argument, že útlak predstavuje riešenie rozporov v rámci samotného kapitalizmu, sa vyhýba potrebe predstaviť autonómny systém patriarchátu, ktorého záujmy sú potenciálne protichodné záujmom kapitalizmu; podľa nej sú ženy z pracujúcej triedy utláčané ako ženy, ale utláča ich kapitalizmus, nie muži z pracujúcej triedy (Bryson 1992, 246).

Ďalším nedostatkom podľa Bryson bolo to, že Vogel neponúkla antropologické dôkazy ani analýzu predkapitalistických spoločností, čím „jej argument, že sexuálna deľba práce sa stáva útlakom až v triednej spoločnosti, zostáva teoretickou dedukciou otvorenou empirickej kritike“ (Bryson 1992, 246 – 247).

A napokon, Vogel si bola vedomá nástrah naturalizujúcich vysvetlení: biologická predurčenosť sa podľa nej stáva zdrojom útlaku len v konkrétnej sociálno-ekonomickej konštelácii. Ako však upozornil Aaron Jaffe, problémom je, že útlak žien v kontexte kapitalizmu autorka spája „len s biologickou reprodukčnou silou žien“, čím riskuje, „že sa kategória ‚ženy‘ a útlak žien zredukuje na biologický esencializmus“. Takýto prístup podľa neho ponecháva „málo priestoru na teoretizovanie útlaku transrodových a intersex žien“ (Jaffe 2020, 66 – 67).

3. Záver

Hnutie MDP a Lise Vogel položili základy pre uvažovanie o kapitáli ako o sociálnom vzťahu, ktorý formuje nielen charakter kapitalistickej výroby, ale aj reprodukcie. Rozpracovaním Marxovej tézy, že „[p]odmienky výroby sú zároveň podmienkami reprodukcie“ (Marx 1985, 473), poskytli odpoveď na otázku, ako zachovávanie života v kapitalistickej spoločnosti súvisí s podriadeným postavením žien a ďalších osôb, ktoré sa na tomto procese podieľajú. Okrem toho sa snažili objasniť, prečo sú otázky reprodukcie spoločnosti predmetom neustáleho sociálneho konfliktu. Závery analýz, ktoré vypracovali teoreticky hnutia MDP a Lise Vogel, zohrali kľúčovú rolu v rozvoji teórií sociálnej reprodukcie v ďalšom období a dodnes sú predmetom historických⁹ a konceptuálnych analýz.

O teóriu MDP sa opierala Mária Mies pri skúmaní špecifik a komplexnosti reprodukčnej práce a jej prepojenia s globálnou kapitalistickou akumuláciou (Mies 1986). Silvia Federici či Ariel Salleh nadviazali na východiská hnutia úvahami o pôvodnej akumulácii, imperializme či ekologickej kríze (Federici 2004 a 2018, Salleh 1997). Keď Antonella Picchio kritizovala oddeľovanie výrobného procesu od procesu reprodukcie a podriadenie spoločenskej reprodukcie potrebám akumulácie kapitálu, odkazovala aj na teoreticky MDP (Picchio 1992).

⁹ Pozri Toupin (2018).

Kathi Weeks v textoch hnutia objavila východisko pre politickú stratégiu „odmietania práce“, ktorú využila pri zdôvodnení požiadavky základného príjmu (Weeks 2011).¹⁰ Keď uvažovali teoretičky ako Sara Stevano, Alessandra Mezzadri, Lorena Lombardozzi a Hannah Bargawi v kontexte pandémie COVID-19 o potrebe základného príjmu, konštatovali, že tento návrh v istom zmysle pripomína kampaň MDP (Stevano – Mezzadri et al. 2021, 283). Cieľom nového čítania textov hnutia MDP Corinny Dengler bolo prispieť k súčasným debatám o starostlivosti v kontexte feministického hnutia nerastu (Dengler 2024).

Inšpiratívne zapôsobila aj práca Lise Vogel. Tithi Bhattacharya, Cinzia Arruzza, Aaron Jaffe, Susan Ferguson či David McNally s odkazom na jej zjednotenú teóriu rozširujú rámec sociálnej reprodukcie v kontexte globálnej perspektívy, premien kapitalistických vzťahov a s tým súvisiacej krízy v oblasti sociálnej reprodukcie¹¹ či intersekciónálnych teórií. Práve Vogel je autorkou úvodu zborníka Bhattacharya (2017) s názvom „Teória sociálnej reprodukcie: Nanovo zmapovať triedu, nanovo zaostriť na útlak“, ktorý predstavuje najprepracovanejší prehľad súčasného marxisticko-feministického teoretizovania.

Ako napísala Donna Haraway, „[f]eministky musia trvať na lepšom popise sveta“ (Haraway 1991, 187). Marxisticko-feministické projekty, ktoré som v tejto štúdii analyzovala, ako aj nimi inšpirované teórie sociálnej reprodukcie, sú príkladom snahy o detailnejší a komplexnejší opis postavenia žien a marginalizovaných osôb v kapitalizme. Na to, aby bol tento opis čo najhodnovernejší, musí vychádzať zo zjednocujúceho prístupu k sociálnym vzťahom a určeniam, neekonomistického chápania práce a historicky špecifickej materialistickej perspektívy. Takýto typ teoretizovania má potenciál vrátiť úvahy o sociálnej reprodukcii k marxisticko-feministickým koreňom: k tvorbe účinnej politickej stratégie a emancipačnej praxe.

Literatúra

- ARRUZZA, C. (2013): *Dangerous Liaisons: The Marriages and Divorces of Marxism and Feminism* (Prologue by Penelope Duggan). Pontypool: Merlin Press.
- ARRUZZA, C. – BHATTACHARYA, T. – FRASER N. (2019): *Feminism for the 99 Percent*. London: Verso.

¹⁰ K oživeniu perspektívy odmietnutia práce sa pripojil rad ďalších teoretičiek. Pozri Arruzza – Bhattacharya – Fraser (2019), Honig (2021) a Lewis (2019).

¹¹ Reflexiu súčasnej krízy kapitalizmu v kontexte sociálnej reprodukcie ponúka napríklad Fraser (2016). Analýzu krízy v oblasti sociálnej reprodukcie v postkovidovej dobe priniesla Rao (2021).

- ATZMÜLLER, R. – AULENBACHER, B. et al. (eds.) (2019): *Capitalism in Transformation: Movements and Countermovements in the 21st Century*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.
- AULENBACHER, B. – DÉCIEUX, F. – RIEGRAF, B. (2018): The Economic Shift and Beyond: Care as a Contested Terrain in Contemporary Capitalism. *Current Sociology*, 66 (4), 517 – 530. DOI: <https://doi.org/10.1177/0011392118765257>
- BENSTON, M. (1969): The Political Economy of Women's Liberation. *Monthly Review*, 21 (4), 13 – 27.
- BHATTACHARYA, T. (ed.) (2017): *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression*. London: Pluto Press.
- BHATTACHARYA, T. (2021): Lise Vogel (1938–) and Social Reproduction Theory. In: Callinicos, A. – Kouvelakis, S. – Pradella, L. (eds.): *Routledge Handbook of Marxism and Post-Marxism*. New York: Routledge, 419 – 427.
- BIG FLAME (1976): Housework off Our Backs. In: *Big Flame Internal Documents*. London: MayDay Rooms Archives, 1 – 7.
- BOHRER, A. (2018): Intersectionality and Marxism: A Critical Historiography. *Historical Materialism*, 2 (26), 46 – 74. DOI: <https://doi.org/10.1163/1569206X-00001617>
- BRENNER, J. (1984): Review: Marxist Theory and the Woman Question. *Contemporary Sociology*, 13 (6), 698 – 700. DOI: <https://doi.org/10.2307/2070778>
- BRENNER, J. – LASLETT, B. (1989): Gender and Social Reproduction: Historical Perspectives. *Annual Review of Sociology*, 15, 381 – 404. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.so.15.080189.002121>
- BRYSON, V. (1992): *Feminist Political Theory: An Introduction*. London: Macmillan Education.
- DALLA COSTA, M. – JAMES, S. (1975): *The Power of Women and the Subversion of the Community*. Bristol: Falling Wall Press, 21 – 56.
- DENGLER, C. (2024): Rereading the Wages for Housework Campaign: Feminist Degrowth Reflections on Social Reproduction, Commons, and a Care Income. *Hypatia*, 39 (3), 538 – 557. DOI: <https://doi.org/10.1017/hyp.2024.14>
- FEDERICI, S. – COX, N. (2013 [1975]): Protiplánovanie z kuchyne. In: *Bod nula: Texty o mzde za domácu prácu*. Praha: Kolektivně proti kapitálu, 21 – 32.
- FEDERICI, S. (2013 [1975]): Mzda proti domácí práci. In: *Bod nula: Texty o mzde za domácu prácu*. Praha: Kolektivně proti kapitálu, 9 – 14.
- FEDERICI, S. (2004): *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*. Brooklyn, New York: Autonomedia.
- FEDERICI, S. (2018): *Re-enchanting the World: Feminism and the Politics of the Commons*. Oakland, California: Kairos/PM Press.
- FERGUSON, S. – MCNALLY, D. (2015): Precarious Migrants: Gender, Race and the Social Reproduction of a Global Working Class. *Socialist Register*, 51, 1 – 23.
- FERGUSON, S. (2017): Children, Childhood and Capitalism: A Social Reproduction Perspective. In: Bhattacharya, T. (ed.): *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression*. London: Pluto Press, 112 – 130.
- FERGUSON, S. (2020): *Women and Work Feminism. Labour, and Social Reproduction*. London: Pluto Press.

- FORRESTER, K. (2022): Feminist Demands and the Problem of Housework. *American Political Science Review*, 116 (4), 1278 – 1292. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0003055422000053>
- FORTUNATI, L. (1981): *The Arcane of Reproduction: Housework, Prostitution, Labor and Capital*. Venezia: Autonomedia.
- FRASER, N. (2016): Contradictions of Capital and Care. *New Left Review*, 100, 99 – 117.
- GIMENEZ, M. (2019): *Marx, Women and Capitalist Social Reproduction: Marxist Feminist Essays*. Leiden: Brill.
- HARAWAY, D. (1991): *Simians, Cyborgs, and Women*. London and New York: Routledge.
- HARTMANN, H. (1981): The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union. In: Sargent, L. (ed.): *Women and Revolution: A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*. Boston: South End Press, 1 – 41.
- HONIG, B. (2021): *A Feminist Theory of Refusal*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- JAFFE, A. (2020): *Social Reproduction Theory and the Socialist Horizon: Work, Power and Political Strategy*. London: Pluto Press.
- LEWIS, S. (2019): *Full Surrogacy Now*. London: Verso.
- MARX, K. (1985 [1867]): *Kapitál: Kritika politickej ekonómie: Prvý zväzok*. Bratislava: Pravda.
- MCNALLY, D. (2017): Dialectics and Intersectionality: Critical Reconstructions in Social Reproduction Theory. In: Bhattacharya, T. (ed.): *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression*. London: Pluto Press, 94 – 111.
- MEZZADRI, A. (2019): On the Value of Social Reproduction: Informal Labour, the Majority World and the Need for Inclusive Theories and Politics. *Radical Philosophy*, 2 (4), 33 – 41.
- MIES, M. (1986): *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labour*. London: Zed Books.
- MISÍČKOVÁ, M. (2015): Ženy a zmeny v reprodukci. Perspektíva marxistického feminizmu. In: Kobová, L. (ed.): *Feministky hovoria o práci. Ako sa ženy stávajú subjektmi kapitalizmu*. Bratislava: Aspekt, 68 – 99.
- PICCHIO, A. (1992): *Social Reproduction: The Political Economy of the Labor Market*. Cambridge: University Press.
- RAO, S. (2021): Beyond the Coronavirus: Understanding Crises of Social Reproduction. *Global Labour Journal*, 12 (1), 39 – 53. DOI: <https://doi.org/10.15173/glj.v12i1.4307>
- ROBINSON, W. (2004): *A Theory of Global Capitalism*. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press.
- SALLEH, A. (ed.) (1997): *Ecofeminism As Politics: Nature, Marx and the Postmodern*. New York: Zed Books.
- SARGENT, L. (ed.) (1981): *Women and Revolution: A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*. Boston: South End Press.
- SMITH, P. (1978): Domestic Labour and Marx's Theory of Value. In: Kuhn, A. – Wolpe, A. (eds.): *Feminism and Materialism: Women and Modes of Production*. London: Routledge and Kegan Paul, 198 – 219.
- SPELMAN, E. V. (1988): *Inessential Woman: Problems of Exclusion in Feminist Thought*. Boston: Beacon Press.

- STEVANO, S. – MEZZADRI, A. et al. (2021): Hidden Abodes in Plain Sight: the Social Reproduction of Households and Labor in the COVID-19 Pandemic. *Feminist Economics*, 27 (1 – 2), 271 – 287. DOI: <https://doi.org/10.1080/13545701.2020.1854478>
- TOUPIN, L. (2018): *Wages for Housework. A History of an International Feminist Movement, 1972 – 77*. Vancouver and London: UBC Press and Pluto Press.
- UHDE, Z. (2016): From Women's Struggles to Distorted Emancipation. *International Feminist Journal of Politics*, 18 (3), 390 – 408. DOI: <https://doi.org/10.1080/14616742.2015.1121603>
- VOGEL, L. (2013 [1983]): *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory* (*Historical Materialism Book Series*, 45). Leiden and Boston: Brill.
- WEEKS, K. (2011): *The Problem with Work: Feminism, Marxism, Antiwork Politics, and Postwork Imaginaries*. Durham, North Carolina: Duke University Press.

Grantová podpora: Excelentný grant mladých UK/3074/2024.

Miroslava Mišicková
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra filozofie a dejín filozofie
Gondova ulica 2
811 02 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: miroslava.misickova@uniba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-2301-9656>